

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь – бакалавр
на тему:

**«БАР'ЄРИ У ДОЛУЧЕННІ ДО КОРИСТУВАННЯ СУЧАСНИМИ
ЦИФРОВИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ СЕРЕД ЖИТЕЛІВ КИЄВА ЛІТНЬОГО
ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ»**

Виконала: студентка 4-го
року навчання спеціальності
054 «Соціологія»
Мостафаві Гаєш-Гуршаг Аніта Сейєдівна

Керівниця Осипчук А. Д.
кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри соціології НаУКМА

Рецензентка Рябчук А. М.
кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри соціології НаУКМА

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК: _____

« ____ » _____ 2021 р.

Київ-2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні підходи в дослідженні бар'єрів у долученні літніх людей до користування сучасними технологіям...6	
1.1. Поняття цифровізації, інформаційного розриву та медіаосвіти.....	7
1.2. Ініціативи та програми для користувачів сучасними цифровими технологіями серед цивільного населення під час війни.....	8
1.3. Виокремлення бар'єрів у попередніх дослідженнях.....	11
1.4. Систематизація виокремлених бар'єрів у долученні до користування цифровими технологіями серед літніх людей в світі та в Україні за актуальністю.....	17
РОЗДІЛ 2. Бар'єри у долученні до користування сучасними цифровими технологіями жителів Києва літнього віку під час війни.....	21
2.1. Методологія та дизайн дослідження бар'єрів долучення.....	21
2.2. Типологізація та характеристики бар'єрів у долученні до користування сучасними цифровими технологіями, наявні у жителів Києва літнього віку.....	24
ВИСНОВКИ.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	33
ДОДАТОК А. Гайд для проведення інтерв'ю.....	36
ДОДАТОК В. Транскрипт проведеного інтерв'ю.....	39

ВСТУП

Використання сучасних цифрових технологій є невід'ємною частиною діджиталізації суспільства. Навички користування девайсами, що можуть підключатись до мережі Інтернет можуть забезпечити суспільство багатьма можливостями, додатковими послугами у повсякденному житті, а у критичних ситуаціях – комунікацією та інформацією, яка зможе допомогти врятувати себе та близьких від небезпеки.

Після початку повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України 24го лютого 2022 року зв'язок з рідними та іншими людьми став дуже важливим у проживанні воєнного стану. 24 лютого Державна служба спеціального зв'язку та інформації України повідомила про можливі перебої з мобільним зв'язком через навантаження мереж. Початок воєнних дій на території України звісно спричинив паніку у населення і викликав потребу постійно бути на зв'язку із близькими людьми та іншими. На момент введення воєнного стану системи оперативно-технічного управління телекомунікаційними мережами були переведені у надзвичайний режим управління. Спеціалісти служби радили українцям здійснювати дзвінки у межах необхідності, а при неможливості додзвонитись – відправляти SMS-повідомлення.

Ситуація із перебоями у телекомунікаційній мережі поставила під сумнів якість та стабільність мобільного зв'язку, в результаті - довіру до справності цього каналу комунікації не лише у точках, де очевидно можуть бути складнощі із покриттям мережі (гірська, польова, сільська місцевість, підвали, метро, залізничні шляхи тощо), а і у звичних місцях, де люди звикли мати зв'язок та з'єднання для мобільного передавання даних.

Найбільш поширеною альтернативою телефонному зв'язку є комунікація через мережу Інтернет. Сучасні месенжери (Telegram, WhatsApp, Viber, Facebook Messenger) дозволять як обмінюватись

повідомленнями, так і здійснювати дзвінки. Для цього потрібно мати цифровий девайс, що може під'єднуватись до мережі Інтернет, власне покриття мережею у місцевості перебування, встановлену програму та відповідні навички користуванням інтернетом і цифровим девайсом – цифрові навички.

Не на всій території України до початку війни було покриття мережі Інтернет. За даними дослідження Центра Разумкова 2020 року «Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти» 60 % сільської місцевості не мало доступу до широкопугового Інтернету взагалі. Окрім того, у тимчасово окупованих територіях та зонах активних бойових дій можуть бути проблеми з мобільним зв'язком та інтернетом через пошкодження точок.

Так як війна в Україні іде і на інформаційному фронті, в цей час особливо важливо мати змогу отримувати достовірну інформацію щодо подій на фронті, новин в країні і мати змогу перевірити інформацію у декількох джерелах. Офіційні державні канали інформації та українські медіа канали мають свій сайт та офіційну сторінку на сайтах соціальних мереж та/або канал у месенджері Telegram. За наявності Інтернет підключення можна перевірити новину у декількох джерелах навіть у межах одного сайту соціальної мережі або месенджері і запевнитись, чи отримана інформація правдива.

Для того, щоб бути залученим у ці цифровізовані процеси, потрібно володіти цифровими навичками. За даними дослідження Цифрової грамотності населення України, проведеному у 2019 році Міністерством цифрової трансформації України, у 15,1% українців відсутні цифрові навички взагалі. Цю групу складають переважно люди віком 60-70 років, для яких навчання цифровим навичкам до початку війни було неактуально. Сьогодні залишаються літні люди, що досі не користуються сучасними цифровими технологіями попри зазначені вище можливості та загрози.

Важливо визначити, які бар'єри для літніх людей під час війни є основними для формування рекомендацій та створення доступного освітнього середовища для вирішення цієї проблеми.

Об'єктом дослідження є киян(к)и віком старше 65 років, що не працюють і не користувалися сучасними цифровими технологіями до 24 лютого 2022 року та на момент проведення дослідження.

Предметом дослідження є бар'єри у долученні літніх людей - мешканців Києва до користування цифровими технологіями під час війни.

Метою дослідження є визначити актуальні бар'єри у долученні до користування цифровими технологіями літніх людей - мешканців Києва під час війни.

Виходячи з мети, завданнями дослідження встановлено:

1. Систематизувати ініціативи та програми для користувачів цифровими технологіями серед цивільного населення під час війни.
2. Виокремити бар'єри у долученні до користування цифровими технологіями, зафіксовані у попередніх дослідженнях;
3. Класифікувати досліджені бар'єри у долученні до користування технологіями серед літніх людей;
4. Систематизувати встановлені бар'єрів серед людей літнього віку в Україні під час війни за актуальністю на основі теоретичних даних;
5. Проранжувати основні бар'єри за суб'єктивною значимістю для киян літнього віку у долученні до користування цифровими технологіями під час війни на основі напівструктурованих фокусованих інтерв'ю;

Робота спирається на дослідження цієї тематики у проектах Міністерства цифрової трансформації України (2019), Eurostat (2020) та Центру Разумкова (2020). Теоретичною базою дослідження є роботи науковців, що досліджували тему старості та технологій.

Емпірична база дослідження побудована на основі напівструктурованих фокусованих інтерв'ю із непрацевлаштованими жителями Києва літнього віку, що не користувались сучасними цифровими технологіями до 24 лютого 2022 року та під час воєнного стану. У період з 24 травня по 6 червня було проведено 6 інтерв'ю з представниками цієї категорії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ БАР'ЄРІВ У ДОЛУЧЕННІ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ ДО КОРИСТУВАННЯ СУЧАСНИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ

1.1. **Поняття цифровізації, інформаційного розриву та медіаграмотності**

Для того, щоб перейти до розгляду бар'єрів у долученні до користування цифровими технологіями слід почати з визначення основних понять. Цифровізація (або діджиталізація) – це впровадження цифрових технологій у різні сфери життя індивідів (Український Інститут Майбутнього). Під поняттям сучасних цифрових технологій розглядаються саме сучасні комунікаційні та інформаційні технології, мобільні пристрої з операційною системою. Вони включають в себе мобільні телефони, планшети, персональні комп'ютери, та інші девайси, що можуть транспортуватися та доєднуватися до мережі Інтернет.

У роботі вживатиметься поняття цифрового розриву, яке також називають цифровою нерівністю та інформаційним розколом. Поняття визначається як «різниця в можливостях доступу до інформації, знань і мереж, а також отримання основних можливостей розвитку, що надаються інформаційними технологіями» (Титаренко, 2012 с. 3). Цифровий розрив може бути зумовлений рівнем володіння базовими цифровими навичками, базовою медіаграмотністю, доступом до цифрових технологій та цифровою залученістю населення загалом.

Медіаграмотність – комплекс навичок, утворений в результаті медіаосвіти, що є пов'язана з усіма видами медіа: друкованими, графічними, звуковими, статичними, наданими за допомогою використання різних технологій. Медіаосвіти – освіта, спрямована на створення розуміння

масової комунікації, використання її засобів у соціумі, формування навичок користування каналами медіа для комунікації з іншими людьми у медійному просторі. (UNESCO, 1999) Отже, медіаграмотність дає можливість індивідам сприймати та аналізувати отримані повідомлення, а також відтворювати їх у медіапросторі.

1.2. Ініціативи та програми для користувачів сучасними цифровими технологіями серед цивільного населення під час війни

Від початку війни через нові обставини та небезпеки для населення України виникли запити на специфічні послуги, які відповідають актуальним потребам людей під час воєнного стану. За відсутності цифрових навичок цивільне населення може бути виключеним з певних ініціатив та не мати змогу скористуватися деякими специфічними можливостями, запровадженими під час воєнного стану. Враховуючи сучасні можливості, для безпечного проживання війни в Україні користування лише тільки мобільним зв'язком може бути недостатнім.

Загроза зникнення та перебоїв у роботі мережі телефонного зв'язку можлива не лише через перенавантаження або відсутність покриття мережі. Держспецзв'язку повідомляло, що ворожа армія забезпечена системами РЕБ/РЕР - системами радіоелектронної боротьби та радіоелектронної розвідки. Системи РЕБ/РЕР являють собою сукупність сил, завдяки яким здійснюється розвідка, управління військами, створення перешкод у радіоканалах, приглушення зв'язку тощо (Державна служба спеціального зв'язку). За допомогою цих систем на території їх активації можуть «глушити» телебачення, радіо, мобільний, супутниковий зв'язок,

військовий радіозв'язок. В результаті використання ворожою армією цих систем повноцінне користування мобільним зв'язком не буде можливим.

У результаті обстрілів під час активних бойових дій або авіа ударів можуть бути пошкоджені точки доступу мережі. Через небезпеку та складність доступу технічних фахівців дістатися точок відновлення роботи мережі може зайняти багато часу. Після початку війни Міністерство цифрової трансформації України домовилося із американською компанією SpaceX про постачання станцій глобальної супутникової системи Starlink, що надає доступ до широкопasmового інтернету у будь якій точці планети. Отже відтоді Starlink може забезпечувати інтернет-покриття на території України там, де стаціонарний та мобільний інтернет не працюють через пошкодження мереж або через попередню відсутність покриття. Starlink був підключений з метою надати можливість цивільним та військовим на територіях без стабільного підключення бути на зв'язку для отримання важливої достовірної інформації та для забезпечення роботи критичної інфраструктури у таких регіонах.

Що стосується можливостей, забезпечених державою - з початку введення воєнного стану вже не раз оновлювався застосунок Єдиного державного веб-порталу електронних послуг - портал «Дія» для нових адміністративних послуг та допомоги громадянам. Зокрема у застосунку з'явилися такі послуги як «ЄПідтримка» - фінансова допомога підприємцям та найманим працівникам з територій, де ведуться активні бойові дії; «Оформлення допомоги для ВПО» - фінансова допомога для вимушених переселенців в межах території України з областей, де ведуться бойові дії; «Допомога по безробіттю» - фінансова допомога громадянам, які залишилися без роботи»; «Пошкоджене майно» - повідомлення про пошкодження або знищення нерухомості внаслідок бойових дій для подальшої компенсації збитків. Усіма цими послугами можна скористатись через вебпортал або застосунок. Також у застосунку

з'явилися послуги «Дія TV» - трансляція телемарафону актуальних новин разом із «Дія Радіо» - доступне навіть якщо у місті не працюють радіостанції.

Окрім вищезазначених послуг у застосунку Міністерство цифрової трансформації запустило чат-бот «єВорог» на платформі месенджера Telegram. Чат-бот дає можливість користувачам повідомити Збройним Силам України про російську техніку чи окупантів на території, описати побачене та напрямок переміщення ворога. Для цього потрібно авторизуватися у застосунку «Дія», зробити фото чи відео окупантів чи техніки, вибрати область та відправити геолокацію розташування техніки чи живої сили. Цифрові мобільні девайси із камерою дозволяють повноцінно скористатись цією можливістю для допомоги Збройним Силам України. Окрім того, що камера на мобільному телефоні дозволяє повідомляти про переміщення ворога під час війни, також важливим є мати змогу документувати злочини окупантів на фото та/або відео для подальшої комунікації про це.

Через сайти соціальних мереж та месенджери достовірну інформацію також можна поширювати із різною метою. Окрім забезпечення людей актуальними новинами, можна також впроваджувати і брати участь у волонтерських ініціативах, дізнаватися інформацію про допомогу, нею користатися та/або надавати.

Що стосується безпеки – якщо у місці перебування погано чути сирени, про повітряну тривогу онлайн можуть сповіщати як інформаційні канали, так і офіційні онлайн-канали та програми оповіщення. Окрім того, за підтримки Міністерства цифрової трансформації України було створено додаток «Повітряна тривога», що перевіряє інформацію у обраному регіоні і за дозволом користувача у налаштуваннях смартфона надсилає сповіщення про початок та закінчення повітряної тривоги.

Розглянуті програми уможливають вчасне інформування про небезпеку, можливості надання та отримання допомоги для цивільного населення.

1.3. Виокремлення бар'єрів у попередніх дослідженнях

Бар'єри у долученні до користування сучасними цифровими технологіями серед літніх людей є важливим аспектом в контексті дослідження теми старості та технологій. Вони являють собою сукупність факторів, що перешкоджають старшим поколінням повноцінно використовувати цифрові технології. Починаючи з 2000 року дослідники вже вивчали сприйняття технологій літніми людьми та їх можливу ексклюзію з інформаційного суспільства (Haddon, 2000). Окрім того, детальне вивчення бар'єрів долучення є важливим у роботі над концепцією «універсального дизайну» технологій для досліджуваних груп.

У ранніх дослідженнях беруться до розгляду інші технології та дослідниками описані перспективи використанні технологій та Інтернету, які є доступні користувачам сьогодні. Серед обмежень у повноцінному долученні до користування технологіями, є чинники, що залишаються актуальними і у сучасних дослідженнях долучення до користування сучасними технологіями. Наприклад, у дослідженні соціальної ексклюзії та інформаційно-комунікаційних технологій серед обмежень у долученні до користування технологіями були описані чинники, сформовані через вартість обладнання та його якість на ринку (Heddon, 2000), а у дослідженні онлайн-грамотності літніх людей у сільській місцевості був згаданий бар'єр, зумовлений негативним ставленням до тодішніх тенденцій цифровізації (Millar, 2000).

У результаті більш сучасного тайванського дослідження використання технологій літніми людьми, результати якого були опубліковані у 2017 році, було класифіковано список бар'єрів у долученні до користування Інтернетом серед дорослих та літніх людей віком 51-90 років (Ching-Ju Chiu, 2017). Визначені дослідниками бар'єри представлені у Таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Класифікація бар'єрів у долученні до користування Інтернетом

Бар'єр	Індикатор
Бар'єр стану здоров'я	Я старий і мої зорові або фізичні здібності погіршилися
	Я забув, як цим користуватись; це не добре впливає на мене
Психологічний бар'єр	Я не маю на це часу
	Використання Інтернету не для мене
	Нічого дивитись, читати
Бар'єр обладнання та середовища	Комп'ютер не працює
	У мене немає комп'ютера чи доступу до Інтернету вдома
	Доступ до Інтернету надто дорогий
	Слабкий Інтернет-зв'язок
	Наразі проходять ремонтні роботи
Антропний фактор або бар'єр випадку	Іншим членам домогосподарства потрібен комп'ютер
	Наразі я у подорожі в іншій країні/живу в іншому місці на певний час
	Сімейні обставини

Джерело: Ching-Ju Chiu (2017)

У звіті дослідження користування технологіями серед літніх людей Аарон Сміт виділяє три основних бар'єри у долученні до користування новими технологіями серед літніх людей. Серед них:

- 1) «Фізичний бар'єр до використання технологій» – сформований через проблеми зі здоров'ям, що ускладнюють використання технологій та сприйняття і відтворення інформації через цифрові джерела;
- 2) «Скептичне ставлення до переваг користування технологіями» – сформований думкою, що не використовуючи сучасні цифрові технології та Інтернет, люди не втрачають важливу інформацію та можливості;
- 3) «Труднощі у навчанні використанню технологій» - сформований відсутністю навичок користування сучасними цифровими технологіями та невпевненістю у здобутті цих навичок самостійно (Smith, 2014)

За результатами одного з ранніх досліджень, предметом яких були бар'єри у долученні до користування Інтернет технологіями серед літніх людей «Senior citizens and Internet technology» 2007 року також було виявлено такі причини:

- Відсутність комп'ютера вдома;
- Відсутність інтересу;
- Відсутність навичок;
- Незнання того, що це таке;
- Надто складно;
- Некорисний контент;
- Інтернет – це дорого;
- Комп'ютер – це дорого. (Peacock, 2007)

Розгляд бар'єрів у долученні до користування Інтернет технологіями в даному випадку є доречним, тому що повноцінне використання сучасних цифрових технологій включає в себе користування Інтернетом. Проте серед даного переліку не виділені причини, які можна віднести до фізичного бар'єру (або бар'єру за станом здоров'я). Пояснити це можна тим, що користування Інтернетом є завжди опосередкованим - через використання цифрових девайсів. Також у цьому переліку причин окремо виявлена не менш важлива, економічна складова - «Інтернет – це дорого», «Комп'ютер – це дорого».

За результатами дослідження поглядів літніх користувачів на використання технологій у повсякденному житті на прикладі Великої Британії та Бразилії (Leeson, Santana, 2015) були зафіксовані індивідуальні страхи, почуття, що виникають у людей літнього віку в результаті труднощів у використанні нових технологій:

- Залежність від інших осіб;
- Збентеження через користування технологіями привселюдно, у громадських місцях;
- Відчуття тиску та знервованості;
- Відчуття себе некомпетентним та менш здібним;
- Усвідомлення того, що сучасні електронні девайси не для них;
- Інше. (Leeson, Santana, 2015).

Цей перелік стресових факторів демонструє зовнішні причини, що впливають на формування психологічного бар'єру. Вони також можуть послугувати причиною припинення користування сучасними цифровими технологіями.

Отже, у представлених результатах не спостерігається комплексного переліку бар'єрів у долученні до користування сучасними цифровими

технологіями серед літніх людей, у якому є враховані всі фактори. Аналізуючи виокремлені бар'єри у попередніх дослідженнях, можна класифікувати їх повноцінно. Класифікація представлена у Таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Класифікація бар'єрів у первинному долученні до користування сучасними цифровими технологіями

Бар'єр		Індикатор
Бар'єр стану здоров'я	Фізичний	Проблеми із зором, проблеми зі слухом, інклюзії
	Когнітивний	Проблеми із пам'яттю, проблеми із самоконтролем, проблеми зі сприйняттям та відтворенням інформації
Психологічний бар'єр	Ставлення до технологій	Скептичне та/або негативне ставлення до технологій
	Емоції через відсутність навичок	Незручності, невпевненість, несприйняття технологій
Економічний бар'єр		Фінансова неспроможність дозволити користування технологіями
Бар'єр середовища		Відсутність ШДС покриття, відсутність постач електроенергії, відсутність пропозиції на ринку технологій

- 1) Бар'єр стану здоров'я – зумовлений фізичними та когнітивними проблемами зі здоров'ям людини. До фізичних можна віднести проблеми із зором, слухом та інклюзії, які унеможливають

користування технологіями. До когнітивних – проблеми з пам'яттю, сприйняттям та відтворенням інформації у письмовому та усному вигляді, проблеми з самоконтролем.

- 2) Психологічний бар'єр – сформований скептичним або негативним ставленням до переваг користування технологіями та до цифровізації загалом, та емоціями, викликаними через відсутність цифрових навичок.
- 3) Економічний бар'єр – утворений фінансовим положенням людини, неспроможністю купляти цифрові девайси та оплачувати їх обслуговування.
- 4) Бар'єр середовища – зумовлений дефіцитом можливостей для користування технологіями у місці проживання: відсутністю ШДС покриття та/або постач електроенергії на території місцевості. Також цього бар'єру стосується відсутність пропозиції на ринку або взагалі ринку цифрових технологій у місці проживання.

У цю класифікацію не був включений бар'єр випадку, представлений у класифікації бар'єрів Ching-Ju Chiu, 2017, бо він є більше локальний та ситуативний, ніж глобальний. Індикатори цього бар'єру виражені як тимчасові обставини. Також у характеристиці психологічного бар'єру у долученні до користування технологіями відсутні фактори, виділені у дослідженні поглядів літніх користувачів на використання технологій у повсякденному житті (Leeson, Santana 2017). Через те, що ці труднощі були виділені у літніх людей, що вже користувалися цифровими технологіями, їх можна розглядати як причини відторгнення цифрових технологій та як бар'єри до повторного долучення до користування, а не первинного.

1.4. Систематизація виокремлених бар'єрів у долученні до користування цифровими технологіями серед літніх людей в Україні за актуальністю

Дослідження Міністерства цифрової трансформації України показує, що 13,7% українців не мають бажання навчатись користуватися технологіями, отримати цифрові навички та підключатись до мережі Інтернет (Міністерство цифрової трансформації України, 2019). Серед таких респондентів є деякі представники вікової категорії 40-59 років та переважно представники категорії 60-70 років. Люди віку 60-70 років є представниками категорії українців, що не мають цифрових навичок взагалі – частка таких респондентів становить 15,1%. За соціально-демографічними характеристиками представники цієї категорії проживають поза обласними центрами і не працюють. Підключення до мережі Інтернет вони не мають та ніколи їм не користувалися. Щодо актуальності здобуття цифрових навичок для цієї категорії – володіти цифровими навичками їм переважно не актуально. Серед частки респондентів, які в майбутньому розглядають для себе здобуття цифрових навичок, бажаною формою навчання вони визнають допомогу дітей та/або онуків. Результати дослідження показують, що загалом серед населення віком 60-70 років 46,7% представників цієї вікової категорії, не володіють базовими цифровими навичками. (Міністерство цифрової трансформації України, 2019).

За результатами дослідження Мінцифри 2019 року для 66,8% респондентів віком 60-70 років навчання базовим цифровим навичкам є неактуальним у тій чи іншій мірі, що є найвищим показником серед усіх досліджуваних вікових категорій. Серед причин неактуальності навчання найбільш поширеними для людей, що не користувалися сучасними цифровими технологіями є відповіді «Те, що мені треба, я і так вже вмію»,

«Якщо в мене виникає питання, я знаходжу на нього відповідь і все» і «У мене немає на це часу» (Мінцифри, 2019). У звіті дослідження дані про кількість респондентів були надані для всіх вікових категорій, без окремого уточнення статистики відповідей категорії 60-70 років.

Безпосередньо серед літніх людей існує гендерний цифровий розрив. Звіт дослідження Eurostat 2020 року свідчить, що літні чоловіки є більш залученими та відкритими до користування сучасними цифровими технологіями, у порівнянні із жінками. Попередній досвід роботи із технологіями на робочому місці також має вплив на гендерний розрив у цій віковій категорії. Окрім того, на такі результати впливає те, що загалом у порівнянні з кількістю жінок, більше чоловіків літнього віку працювали та продовжують працювати (Eurostat, 2020). Звіт дослідження Мінцифри свідчить, що у старшого покоління в Україні протилежна ситуація їх гендерним розривом – жінки літнього віку активніше користуються інтернетом, ніж чоловіки. (Удовик, О., Москаленко, О., Килимник, Є., Сахарова, А. 2020)

За даними медичного звіту 2015 року, серед класів хвороб, поширених у літніх людей в Україні, що перешкоджають користуванню електронними девайсами – хвороби ока та його додаткового апарату займають 8,8%, а хвороби вуха та соскоподібного відростка - 4,9% (Шафранський, 2016).

Щодо міжрегіонального цифрового розриву дані дослідження 2020 року свідчать, що доступ до Інтернету є в усіх містах України, проте близько 8,3 млн українців жили до війни в умовах інформаційного розколу, адже різниця у широкосмуговому доступі до Інтернету (ШСД) між селами та центрами областей становила 35-40% кількості абонентів. З 23 000 лише 4000 українських сіл мали хоча б одного Інтернет-провайдера. У мало населених пунктах провайдерам не вигідно було робити Інтернет покриття,

бо ці проекти не окупалися через невелику кількість користувачів (Пищуліна, 2020). На сьогодні, завдяки системі супутникового інтернету Starlink можна припустити, що міжрегіональний цифровий розрив зменшився, проте наразі немає актуальних точних даних про це. Станом на 3 травня 2022 року Starlink Ukraine мав 150 000 користувачів (Duffy, 2022). На початку березня технічні команди операторів Vodafone, lifecell та Київстар разом із Міністерством цифрової трансформації України посприяли запуску національного роумінгу. Тобто, якщо мережа одного оператора в певному населеному пункті перестає працювати, його абоненти можуть доєднатися до мережі іншого активного оператора на цій території і мати зв'язок (Радіо Свобода, 2022).

Дані прес-релізу 2017 року щодо динаміки користування Інтернет в Україні свідчать, що серед людей у віці 60-69 років не користувалися Інтернетом 71% респондентів, і 89,9% серед людей вікової категорії 70 років і старше (Київського Міжнародного Інституту Соціології, 2017). За даними дослідження Мінцифри 2019 року вже 35% респондентів віком 60-70 років досі не користувалися Інтернетом, що свідчить, що за два роки показник знизився майже вдвічі. На такі результати впливає не тільки активне залучення до користування Інтернетом серед літніх людей, а і те, що частина людей, які через два роки вже перетнули межу вікової категорії 60-70 років, не потрапили у вибірку дослідження Мінцифри 2019 року (Міністерство цифрової трансформації України, 2019).

З огляду наведених даних досліджень можна зробити висновок, що психологічний бар'єр у долученні до користування сучасними цифровими технологіями є найбільш поширеним серед літніх людей. З основних причин неактуальності навчання цифровим навичкам виявляється індикатор психологічного бар'єру – скептичне або негативне ставлення до технологій.

Бар'єр стану здоров'я є другим за актуальністю для літніх людей. Хвороби, що перешкоджають повноцінному користуванню та навчанню користуванню сучасними цифровими технологіями, а саме - хвороби слухового та зорового апарату займають третє місце за поширеністю серед українців літнього віку.

Актуальність економічного бар'єру для літніх людей ми не можемо оцінити узагальнено, розглянувши лише розмір пенсійних витрат. Цей фактор є більш індивідуальним, в залежності від того, у якій економічній ситуації знаходиться людина і як вона розпоряджається своїми фінансами, в залежності від того, які має пріоритети та який веде стиль життя.

Що стосується бар'єру середовища – на момент ведення воєнних дій на території країни важко узагальнити актуальність цього бар'єру для всієї України та його довгостроковість. За інформацією Державної служби спеціального зв'язку та інформації України 30 травня було відключено мобільний зв'язок на півдні України, ведуться постійні роботи по відновленню зв'язку на окупованих територіях. На території деокупованих областей досі не у всіх населених пунктах відновлений мобільний зв'язок.

РОЗДІЛ 2

БАР'ЄРИ У ДОЛУЧЕННІ ДО КОРИСТУВАННЯ СУЧАСНИМИ ЦИФРОВИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ СЕРЕД ЖИТЕЛІВ КИЄВА ЛІТНЬОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

2.1. Методологія та дизайн дослідження бар'єрів долучення

Для виявлення бар'єрів у долученні до користування сучасними цифровими технологіями, наявних у киян літнього віку під час війни було передбачено збір інформації від людей віком 65 років і старше, що не працюють, не користувалися сучасними цифровими технологіями до війни в Україні і під час, і проживають у Києві. Оскільки тема, обрана для дослідження, потребує розкриття індивідуальних факторів досліджуваної групи, для збору даних було обрано якісну методологію. Через доступність респондентів під час воєнного стану та особливості цієї вікової групи, отримання інформації методами кількісного збору могло бути проблемним.

Серед методів якісного збору даних метод напівструктурованого фокусованого інтерв'ю дозволяє отримати від респондентів глибшу інформацію стосовно їхніх переживань, досвіду, страхів щодо досліджуваної теми у різних її аспектах. Окрім того, він забезпечує отримання інформації від респондента у формі вільної бесіди про досліджувану тему та явище за конкретними підготовленими запитаннями та зі змогою поставити додаткові уточнюючі питання, заглибитись у важливі аспекти теми та конкретизувати суб'єктивні погляди респондента. Тому для дослідження був обраний саме цей метод.

Респонденти були відібрані методом «снігової кулі» - тобто після інтерв'ю з однією людиною літнього віку, що не працює та не

використовує сучасні цифрові технології, інтерв'юер запитував, чи знає респондент людей, які також підійшли під критерії вибірки та могли б дати інтерв'ю. Перед проведенням інтерв'ю, респондентам були поставлені скринінгові питання:

- 1) Скільки Вам років? (Якщо респондент молодший за 65 років, інтерв'ю не проводилося);
- 2) Ви працевлаштовані? (Якщо відповідь «Так», інтерв'ю не проводилося);
- 3) Ви проживаєте в Києві? (Якщо відповідь «Ні», інтерв'ю не проводилося);
- 4) Ви користуєтеся сучасними цифровими технологіями? (Якщо відповідь «Так», інтерв'ю не проводилося).
- 5) Чи Ви користувалися сучасними цифровими технологіями до початку війни? (Якщо відповідь «Так», інтерв'ю не проводилося).

У результаті було опитано 7 релевантних респондентів різної статі. Персональні дані респондентів є конфіденційними. У таблиці 2.1 наведені основні важливі для дослідження соціально-демографічні дані про респондентів.

Таблиця 2.1

Соціально-демографічна інформація про респондентів

	Вік	Стать
<i>Респондент 1</i>	67 років	жіноча
<i>Респондент 2</i>	75 років	жіноча
<i>Респондент 3</i>	78 років	жіноча

<i>Респондент 4</i>	88 років	жіноча
<i>Респондент 5</i>	65 років	чоловіча
<i>Респондент 6</i>	66 років	чоловіча
<i>Респондент 7</i>	77 років	чоловіча

Через неможливість особистої зустрічі з інтерв'юеркою (зокрема через перебування не у Києві під час воєнного стану) інтерв'ю проводитися у телефонному режимі.

Для проведення інтерв'ю був розроблений гайд, наведений у Додатку А. Було сформовано 15 основних запитань у межах восьми тематичних блоків. Порядок запитань та їх формулювання могли змінюватись у процесі інтерв'ю в залежності від відповіді респондента. Формат напівструктурованого інтерв'ю дозволяв також включення додаткових запитань. Гайд був структурований такими блоками:

- 1) Знайомство та інформація про соціальне оточення
- 2) Зв'язок із близькими під час війни
- 3) Інформаційна залученість під час війни
- 4) Державні адміністративні послуги
- 5) Попередній досвід користування технологіями
- 6) Стан здоров'я
- 7) Економічна складова
- 8) Ставлення до цифровізації загалом та під час війни

Респонденти були проінформовані про тему та мету дослідження. Перед початком інтерв'ю з їхнього боку була отримана згода на використання пристроїв аудіо запису для подальшої обробки і

використання наданої інформації у дослідницьких цілях. Результати дослідження подані в узагальненому вигляді, тобто у додатки не включається список респондентів та їх конфіденційність забезпечено.

Усі інтерв'ю було проведено у період з 24 травня по 6 червня 2022 року. Транскрипт одного з інтерв'ю наведений у Додатку Б.

2.2 Типологія та характеристики бар'єрів у долученні до користування сучасними цифровими технологіями, наявні у жителів Києва літнього віку під час війни

На базі переліку бар'єрів у долученні до користування сучасними цифровими технологіями, сформованих у теоретичному розділі перевірялось, ранжування бар'єрів за важливістю для респондентів - які з окреслених бар'єрів для киян літнього віку є найбільш значущими у долученні до користування сучасними цифровими технологіями під час війни.

Для початку було важливо дізнатися про близьке оточення респондента – чи має він чи вона сім'ю та друзів, з якими тісно спілкується зараз, чи користуються вони сучасними цифровими технологіями, а також чи заохочують його користуватися цифровими девайсами. Усі учасники інтерв'ю мають сім'ю – дітей та онуків і на період війни вони живуть разом з кимось із членів своєї сім'ї. Також усі респонденти мають друзів, із якими підтримують зв'язок у цей час. Їхні діти та онуки користуються сучасними цифровими технологіями в повній мірі: *«Син мій молодший грамотний, і один і другий, то користуються спокійно»* (Респондент 7). Більшість респондентів зауважили, що мають друзів, які користуються смартфонами, але посилаються на їх вік – переважно їх молодші друзі користуються смартфонами: *«Такі є, але то ж молодші, розумієте, то вони вже сильніші*

в цьому, а такі бабушки старі, то вони ж тожє такі самі – телефони прості, як у мене» (Респондент 2). «Літні люди в основному не користуються смартфонами, то в основному хто молодший, то є такі» (Респондент 7). «Взагалі є, хто молодші, а серед наших немає» (Респондентка 3). Зв'язок зі своїми друзями респонденти підтримують через телефон або по можливості зустрічаються особисто.

Не всі респонденти перебували у Києві на момент початку війни – два респонденти були у селі у Київській та Сумській областях. В незалежності від місця перебування, усі респонденти помічали перебої зі зв'язком у перші дні війни: *«Як все почалось, сім'я каже, що через раз могли до мене дозвониться, то я переживала, бо і у мене не завжди зв'язок ловила» (Респондент 3). «Зв'язку не було, я думав то через те, що у вишку попали, але потім полагодили. Зараз в Києві є, а от на Сході ні з ким нема зв'язку» (Респондент 7).*

Усі респонденти слідкують за новинами і їм важливо розуміти, що відбувається на фронті і в країні. Учасники інтерв'ю дивляться новини по телевізору, один із респондентів зазначив, що дивиться іноді новини на платформі YouTube зі своїм сином: *«Новини ми іноді і в Ютубі дивимось, на ноутбучі син показував мені все як включають» (Респондент 5).*

За час війни жоден із респондентів не мав проблем з документами та майном. У мирний час для вирішення питань з документами та за отриманням державних адміністративних послуг переважно радились із дітьми та звертались до районної адміністрації. Про портал «Дія» чули усі респонденти від своїх дітей.

Попереднього досвіду користування технологіями на робочому місці респонденти не мали. Досвід із користуванням технологіями мав один респондент, який переважно більше часу проводить зі своїми дітьми: *«Ми*

як їздили на машині, то він (син) мені показав як навігатором користуватись, включив і я пробував їздити Новини ми іноді і в Ютубі дивимось, на ноутбуці син показував мені все як включать» (Респондент 5).

По стану здоров'я лише одного респондента нічого не турбує. Посилається на здоровий стиль життя та свою турботу про здоров'я: *«З очами нормально, я підтримую себе, контролюю своє здоров'я – я не п'ю не курю. У нас друзі по службі зовсім інший спосіб життя вели – то їх всіх вже Господь забрав на Той світ. А я цим не займався, та й, по дереву постукати, все добре» (Респондент 7).* Інші шість респондентів скаржаться на якість свого зору: *«Зір, звичайно, впав, я ж вже не «вісімнадцятилітка», все ж таки вік...» (Респондент 1); «Та звичайно, очі болять в кінці дня, читаю в окулярах завжди» (Респондент 2).* Швидкість сприйняття інформації та свою пам'ять респонденти переважно оцінюють добре.

Щодо економічної складової – шість респондентів висловились, що володіння та обслуговування сучасними цифровими девайсами – це дорого: *«Справа в тому, що і складно вже людям літнім вивчити смартфон це перше, а друге – нема таких фінансів, щоб смартфони купити» (Респондент 7); «Я впевнений, що так (дорого). Мені на пенсії син допомагає з платежами, то як би я при цьому купив собі такий смартфон і за нього платив?!» (Респондент 5).* Одна респондентка вважає, що це доступно. Зараз вона має «простенький» телефон, а за послуги мобільного оператора платить її донька.

Щодо ставлення до сучасних цифрових технологій – усі респонденти позитивно ставляться до сучасних технологічних можливостей і користування смартфонами. У контексті ставлення до цифровізації чотири

респонденти зауважили, що долучення до користування сучасними цифровими технологіями і вдосконалення цифровізації державних і комерційних послуг є не важливим на шляху України у Європейській інтеграції: *«Звичайно, добре ставлюся – техніка вдосконалюється і це дуже зручно використовувати і добре, швидко все робиться... у смартфонах зате все можна дізнатись все у інтернеті, Вайбері... це все дуже добре.. Європа пішла вперед, техніка розвивається, то і нам потрібно не відставати»* (Респондент 7). *«Ну я то й не проти... звичайно, зараз ідем до Європи, треба щоб все було цифровізовано, звичайно»* (Респондент 2). Учасники інтерв'ю зауважували, що під час воєнного стану користування сучасними цифровими технологіями допомагає бути на зв'язку із близькими та бути у курсі актуальних подій: *«Як я бачу, то по телевізору новини пізніше оновлюються, я від сина дізнаюсь»* (Респондент 5); *«Звичайно, зараз це навіть треба щоб було... он у мене внучка з подружками по відео зідзвонюється, дочка працює з дома...»* (Респондент 2).

Долучатися до користування сучасними цифровими технологіями активно планують наразі три з семи респондентів. *«Якби син зараз був, то я б вже вчився, у мене два сини – то вони мені вже потроху щось показували, але навчити щоб я це освоїв так і не встигли – зараз на війну пішли»* (Респондент 7). Інші чотири висловилися, що можливо і хотіли б навчитись, але не мають на це ресурсів або інші обставини. Один учасник інтерв'ю сказав, що по можливості навчився б сам і навчив би людей свого віку: *«Звісно хотів би, звісно. Це особливо для пенсіонерів добре. Зараз через смартфони ж і комунальні платьожки робити можна, не ходити... це все дуже зручно.. Я думаю, я обов'язково навчуся і друзів, особливо ті хто старше – вони ж теж хочуть цього, це ж дуже зручно і швидко все робиться, бо люди прагнуть до цього»* (Респондент 6);

Основний запит зацікавлених респондентів зараз є на створення та поширення курсів або програм, які б допомогли оволодіти цифровими навичками: *«Розумієте, нема такої програми, такого навчання по смартфонам, щоб саме навчання йшло. Молодь то вони один одне розуміють і це все, а для літніх людей зібрати б якісь курси, навчити їх, розказати деталі. Але на жаль, такого в нас нема»* (Респондент 7). Респонденти зауважили, що один з факторів бар'єру – це психологічне відчуття незручності просити допомоги у дітей із маленькими питаннями, які можуть виникнути, а також у мирний час фізично було це незручно для респондентів, які живуть окремо від дітей: *«Якщо у мене отакий простенький телефон, я не зможу оплатити інтернет, оці Вайбери і все – я ж сразу не розберуся з тими (смартфонами), а нема кому показувати мені. А якщо погано бачу, не знаю як там пальцем водити? То це ж треба поїхати до дітей, щоб хтось допоміг і до цієї «Дії» підключитись і все.»* (Респондент 2).

Респонденти позитивно сприймають цифровізацію у перспективі і активне використання смартфонів їхніми дітьми та молодими людьми: *«Наші діти вже п'ять-шість років смартфонами розмовляють вже, вже просунуті, все знають.. от у мене онуки – шість-сім років онуці і вона вже все тобі знає, і це дуже хороша перспектива у майбутньому. Я знаю, що воно все буде прогресувати»* (Респондент 7).

Отже, серед виокремлених чотирьох бар'єрів у долученні до користування сучасними цифровими технологіями найбільш актуальними для жителів Києва під час війни є три бар'єри – психологічний, економічний та бар'єр стану здоров'я. Для респондентів найбільш значимим є психологічний бар'єр. Усі респонденти позитивно ставляться до користування сучасними цифровими технологіями та три з семи респондентів планують долучатись до цього. Проте інші респонденти не

відчувають впевненості у тому, що зможуть цьому навчитись, зокрема тому що не завжди мають поруч людей, які б могли їм із цим допомагати. Тому серед цих людей є запит на навчальні курси та програми опанування сучасних цифрових технологій, адаптованих до їхнього віку та низького рівня підготовки.

Другим за значимістю є економічний бар'єр. Попри бажання усіх респондентів навчитися користуватися смартфонами, шість з семи респондентів зазначили, що покупка і обслуговування цифрових девайсів – це дорого для людей на пенсії.

Бар'єр стану здоров'я є третім за значимістю – він охоплює фізичні та когнітивні здібності людини. Когнітивний аспект не є проблемою для респондентів взагалі. Щодо фізичного аспекту - більшість респондентів мають скарги на якість свого зору, проте лише три респонденти зауважили, що це може бути для них вагомим бар'єром.

Що стосується бар'єру середовища – для жителів Києва він, станом на 10 червня 2022 року, є найменш актуальним. Кияни мають доступ до електроенергії, покриття мережі мобільного зв'язку та можливість підключитися до Інтернету. Бар'єр середовища був відсутній у перші дні війни в Україні, проте до 24 лютого і з наступного дня мережі мобільного зв'язку працювали у Києві без перенавантаження.

Усі респонденти говорять про переваги використання сучасних цифрових технологій і важливість користування ними під час війни, а отже і розуміють необхідність долати існуючі бар'єри.

ВИСНОВКИ

Процеси діджиталізації пропонують людям нові можливості у їхньому повсякденному житті, зокрема і специфічні можливості у критичних ситуаціях. Сьогодні такою є війна. В умовах цифрової нерівності літні люди є однією з категорій населення, для яких користування створеними специфічними можливостями може бути викликом, адже деякі ініціативи безпосередньо пов'язані із використанням сучасних цифрових технологій.

Шляхом систематизації специфічних ініціатив та програм, створених для користувачів сучасних цифрових технологій серед цивільного населення за час війни у дослідженні було роз'яснено можливості, які забезпечують більш безпечне проживання воєнного стану для населення, що володіє цифровими навичками.

В межах цього дослідження було сформовано чотири чинники, що перешкоджають долученню до користування сучасними цифровими технологіями літнім людям. Серед них – бар'єр стану здоров'я, що може перешкоджати повноцінному користуванню сучасними цифровими технологіями, зокрема на когнітивному та фізичному рівні. Психологічний бар'єр – перешкоджає долученню через скептичне або негативне ставлення до технологій та емоції через відсутність навичок. Економічний бар'єр – стає на заваді долученню до користування технологіями через фінансову неспроможність дозволити собі покупку та обслуговування сучасного цифрового девайсу. Бар'єр середовища – унеможлиблює користування технологіями через відсутність ШДС покриття та відсутність постачання електроенергії у місці проживання, також дефіцит пропозицій на ринку техніки.

За результатами теоретичного аналізу джерел довоєнного періоду, найбільш поширеним був психологічний бар'єр, який виявлявся у скептичному ставленні до технологій, неактуальності здобуття цифровий навичок для людей літнього віку. Бар'єр середовища був актуальним переважно для жителів українських сіл.

Польовий етап дослідження сформував класифікацію бар'єрів у долученні до користування сучасними цифровими технологіями серед жителів Києва літнього віку під час війни. Найзначиміший серед киян літнього віку під час війни є психологічний бар'єр. Індикатор ставлення до сучасних технологій не є актуальним, адже усі респонденти під час війни сприймають користування технологіями позитивно і розуміють важливість їх використання. Актуальним є індикатор емоцій через відсутність навичок, адже кияни літнього віку зазначали, що хотіли б здобути цифрові навички, проте не впевнені, чи зможуть цьому навчитись. Економічний бар'єр є також вагомим у долученні, адже пенсіонери не впевнені, що зможуть собі дозволити покупку і обслуговування девайсів. Найменш пріоритетним є бар'єр стану здоров'я, бо літні люди знають про особливості свого стану здоров'я і беруть їх до уваги у формуванні свого стилю життя. Про бар'єр середовища під час війни важко говорити у довгостроковій перспективі, проте станом на 10 червня 2022 року бар'єр середовища є найменш актуальним для жителів Києва літнього віку, що мають обладнане житло.

Дане дослідження дозволило виділити, класифікувати та проранжувати за суб'єктивною значимістю основні бар'єри у долученні до користування сучасними цифровими технологіями серед жителів Києва літнього віку під час війни. Результати цього дослідження можуть бути використані у дослідженнях теми старості та технологій, а також для

розробки програм медіаосвіти та адаптації програм здобуття цифрових навичок для літніх людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (2022, 7 березня). В Україні запускають національний роумінг.
<https://cip.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-zapuskayut-nacionalnii-rouming>
- Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (2022, 31 травня). Російські окупанти відключили зв'язок на півдні України.
<https://cip.gov.ua/ua/news/rosiiski-okupanti-vidklyuchili-zv-yazok-na-pivdni-ukrayini>
- Динаміка користування Інтернет в Україні: травень 2017. Київський Міжнародний Інститут Соціології (2017).
<http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=705&page=1&t=5>
- Радіо Свобода (2022, 9 червня). Starlink отримав ліцензію оператора в Україні.
<https://www.radiosvoboda.org/a/news-starlink-ukraina-litsenzia/31890494.html>
- Титаренко, О. М. (2012) Роль держави в подоланні «цифрової нерівності»: міжнародний досвід для України. *Публічне адміністрування: теорія та практика* 1(2), 3
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2012_2_13
- Удовик, О., Москаленко, О., Килимник, Є., Сахарова, А. (2020) Подолання цифрового розриву в Україні: людиноцентричний підхід.
<https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/bridging-the-digital-divide-in-ukraine--a-human-centric-approach.html>
- Україна 2030Е – країни з розвинутою цифровою економікою. Український Інститут Майбутнього (2018).
<https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-13>

Центр Разумкова, Пищуліна, О. (2020). Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти.

https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf

Цифрова грамотність населення України. Міністерство цифрової трансформації України. (2019)

https://osvita.diaa.gov.ua/uploads/0/585-cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2019_compressed.pdf

Шафранський В. (2016). Стан здоров'я населення старших вікових груп як проблема системи громадського здоров'я. *Україна. Здоров'я нації. 2016*

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiUtI7ekfTvAhWkxIUKHfgXBzQQFjAAegQIAhAD&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firis_nbuv%2Fcgiiiris_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FUzn_2016_4_8.pdf&usg=AOvVaw2w3tuSgRHsrKMLiVL15ZvQ

Ageing Europe - looking at the lives of older people in the EU. Eurostat (2020).

<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/11478057/KS-02-20-655-EN-N.pdf/9b09606c-d4e8-4c33-63d2-3b20d5c19c91?t=1604055531000>

Anderson, M., Perrin, R. (2017). Tech adoption climbs among older adults. Barriers to adoption and attitudes towards technology. *Pew Research Center*

<https://www.pewresearch.org/internet/2017/05/17/barriers-to-adoption-and-attitudes-towards-technology/>

Ching-Ju Chiu (2017). Understanding Older Adult's Technology Adoption and Withdrawal for Elderly Care and Education: Mixed Method Analysis from National Survey. *Journal of Medical Internet Research*

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5694030/>

Duffy, K. (2022). SpaceX Starlink has 150,000 daily users in Ukraine 5 weeks after being activated, government official says. *Business Insider*.

<https://www.businessinsider.com/elon-musk-spacex-starlink-internet-ukraine-users-150000-russia-satellite-2022-5>

Haddon, L. (2000) Social Exclusion and Information and Communication Technologies: Lessons from Studies of Single Parents and the Young Elderly. *New Media & Society* 2, (4). pp. 378 – 4-6
https://www.researchgate.net/publication/247563077_Social_exclusion_and_information_and_communication_technologies

Leeson G., Santana C. (2015). Elderly Users' Perspective on the Use of Technology in Daily Life: A Comparative Study of a sample in the UK and Brazil. *Inteligencia Artificial*, 18(55), 1-15

<https://www.redalyc.org/pdf/925/92538718004.pdf>

Media Education. A global strategy for development. UNESCO (1999).

http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/youth_media_education.pdf

Millar P., Falk I. (2000). Seniors Online. Online literacy and learning by senior citizens in rural centres. *Background* (p 8). Melbourne: Commonwealth of Australia

<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED457399.pdf>

Peacock, S., Künemund, H. (2007). Senior citizens and Internet technology. Reasons and correlates of access versus non-access European comparative perspective. *Springer. European Journal of Aging* 4(4), 191-200

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5546370/>

Smith, A. (2014, April 3). Older Adults And Technology Use. Attitudes, Impacts, and Barriers to Adoption. *Pew Research Center*

<https://www.pewresearch.org/internet/2014/04/03/attitudes-impacts-and-barriers-to-adoption/>

ДОДАТКИ

Додаток А.

Гайд для проведення інтерв'ю

Вступ

Добрий день! Мене звати Аніта, я студентка Національного Університету «Києво-Могилянська Академія». Зараз я проводжу дослідження в рамках своєї дипломної роботи і моєю метою є виявити бар'єри у долученні до користування сучасними цифровими технологіями серед людей старших поколінь в Києві під час війни. Якщо можна, хотіла б поставити Вам декілька запитань, аби дізнатися Вашу думку.

Інформація, надана Вами залишатиметься конфіденційною, дані будуть представлені лише в узагальненому вигляді. Прошу Вас відповідати щиро і прямо, адже в цій темі немає правильних або неправильних відповідей. Мене цікавлять саме Ваші думки та погляди стосовно досліджуваної теми та особистий досвід. З Вашого дозволу я записуватиму нашу бесіду на диктофон. З цим аудіозаписом працюватиму тільки я, він не буде ніде поширюватись.

Блок 1. Знайомство та інформація про близьке оточення

1. Розкажіть трохи про себе.
 - Скільки Вам років?
 - Чи маєте Ви дітей? Онуків? Чи проживають вони наразі і Вами? Чи користуються вони сучасними цифровими технологіями?
 - Чи маєте Ви друзів? Як часто Ви з ними спілкуєтесь зараз? Чи користуються вони сучасними цифровими технологіями?

Блок 2. Зв'язок із близькими під час війни

2. У перші дні війни при дзвінках близьким людям чи чули Ви про перебої у мобільному зв'язку? Можливо, були у Вас проблеми із здійсненням дзвінків?
3. Як тримаєте/тримали зв'язок із близькими людьми?

Блок 3. Інформаційна залученість під час війни

4. Чи слідкуєте Ви за новинами? Звідки Ви дізнаєтеся про новини в країні, події на фронті?

Блок 4. Державні послуги

5. Чи були у Вас проблеми із документами та/або майном під час війни?
6. Якими державними адміністративними послугами Ви користуєтесь? У який спосіб?
7. Чи Ви чули про можливість отримання адміністративних послуг онлайн (як для прикладу, портал «Дія»)? Чи Ви користувалися ними (за допомогою комп'ютера чи смартфона)? Чи Вам актуально було б користуватись ними?

Блок 5. Попередній досвід користування технологіями.

8. Ким Ви працювали? Чи мали Ви досвід користування технологічними приладами на роботі? Якщо так, то якими?
9. Чи користувалися Ви вже сучасними цифровими технологіями (такими як смартфон, комп'ютер)?

Блок 3. Стан здоров'я

10. Як Ви себе відчуваєте?

11. Як Ви оцінюєте якість Вашого зору? Чи не виникає у Вас проблем під час читання літератури або перегляду телевізору?
12. Як у Вас справи з пам'яттю? Чи добре Ви запам'ятовуєте нову інформацію?

Блок 4. Економічна складова

13. Як Ви вважаєте, володіння та обслуговування сучасних електронних приладів - це дорого чи скоріше доступно для людей на пенсії?

Блок 5. Ставлення до сучасних цифрових технологій загалом та в умовах війни

14. Як Ви ставитесь до того, що все більше людей користуються смартфонами, комп'ютерами, більше підприємств залучають технології і державні інстанції?
15. При тому, що відбувається глобальна цифровізація, чи плануєте Ви почати користування? Якщо так, то чому? Якщо ні, то чому?

Додаток Б.

Транскрипт інтерв'ю

Респондент №1

Тривалість – 10 хвилин

I – Інтерв'юер

P – Респондент

I: Скажіть будь ласка, можете розказати трохи про себе: скільки Вам років, чи є у Вас сім'я? І чи живуть вони з Вами?

P: Ну як... скіки мені лет? - 67 мені. Я живу із, цей, своїми дітьми.

I: Я зрозуміла. А скажіть будь ласка, от коли почалась війна, чи були Ви в Києві?

P: Да, була

I: А зараз Ви так само в Києві?

P: Да, зараз так само тоже, приїхали вже ми от батьків, так ми вже в Києві. А тоді виїжали до батьків.

I: Я зрозуміла. А скажіть будь ласка, а от, чи правильно я розумію, що Ви не користуєтеся смартфонами, правильно?

P: Смартфоном? Нет, я не користуюсь.

I: Ага. А скажіть будь ласка, то Ви тримаєте зв'язок на... ну звичайно телефонно мобільний зв'язок, так?

P: Да, да, да, телефон і етот, кнопчний телефон, еслі шо, то..., телевізор.

I: Я зрозуміла. А скажіть будь ласка, от у перші дні війни чи чули Ви, що були такі проблеми зі зв'язком, може чи було комусь важко дозвониться, чи може до Вас не могли дозвониться?

P: Ну бувало таке, да, не могли.

I: А чи було ще от з 24 по сьогодні може ви помічали, що щось якісь проблеми були?

P: Ну, які проблеми? Я не знаю, які проблеми, ми же уежджали, ми ж тут не всегда були. Так шо...

I: Я зрозуміла. А скажіть будь ласка, от чи є у Вас друзі, які користуються смартфонами?

P: Лена, є в нас друзі, що смартфоном користуються? Смартфоном. Каже дочка, що є такі в нас.

I: А от серед ваших там однолітків, або з ким ви тісно спілкуєтесь?

P: Нуууу, серед наших немає. Так, ..., немає серед наших? Даа, є що не кнопочними, а такими користуємся.

I: Ага, я поняла, зрозуміла Вас. А скажіть будь ласка, а як Ви дізнаєтеся зараз от в цей час про новини, які події відбуваються?

P: Нууу, по цьому ж, на по телевізору кожний день ми розказуєм, слухаєм новості, так що за це знаємо.

I: Я зрозуміла. А скажіть будь ласка, а чи були у Вас от з моменту початку війни якісь можливо проблеми з документами або якісь справки треба зробити і ну...

P: Нее, не, такого не було, ми все забирали собою.

I: Ага, я зрозуміла. А скажіть будь ласка, от зазвичай, у який спосіб, якщо Вам треба зробити якийсь документ або паспорт поновити, як Ви зазвичай вирішуєте, ну, ці питання?

P: Ну я не знаю, в нас такого не було, так що я не знаю як решить таке питання. Якщо щось просять, то я в дочки питаю, як його..

I: Я зрозуміла. Добре. Так. А скажіть будь ласка, чи Ви чули може про такий портал, як «Дія»? - Держава в смартфоні... що можна, ну от, адміністративні послуги державні, щоб ними скористатися через телефон?

P: Нуу я чула від дочки, но я ним не пользовалась.

I: Зрозуміла. Так, а скажіть будь ласка, а можна у вас дізнатися ким Ви працювали, чи був у вас можливо на роботі досвід роботи з технічними приладами, може з комп'ютерами чи просто з телефоном?

P: Нее, я працювала дворніком.

I: Угу, я зрозуміла. А от взагалі трошки раніше можливо за, там не знаю, може...

P: Телефоном, телефон.

I: Добре, зрозуміла. Скажіть будь ласка, ще таке питання, як Ви себе почуваєте, як у Вас, зараз із зором справи, чи можливо...

P: Нууу, з зором в мене конешно упав уже ж я не вісімнадцятилітка, от, все ж таки вік, так що отак... середина на половину, короче.

I: Зрозуміла. А скажіть будь ласка, а з пам'яттю як, ну чи легко Вам запам'ятовувати і сприймати нову інформацію, там...

P: Нуу, з пам'яттю трошки хуже стало, але не критично. Буває, розсіяна троха, а так..

I: Я зрозуміла. Добре. Скажіть будь ласка, а як Ви вважаєте, от для людей на пенсії, от володіння і обслуговування сучасних електронних приладів, чи це дорого чи доступно в принципі?

P: Я вважаю, що доступно.

I: А які у Вас зараз витрати за мобільний зв'язок у місяць?

P: Ну це я точно не знаю, мені дочка оплачує, а так я думаю, небагато.

I: Ага. Я зрозуміла. Добре. Так, скажіть будь ласка, от як Ви взагалі ставитесь до того, що все більше людей користуються смартфонами, комп'ютерами і більше підприємств і до держави теж залучається, є ну..., більше використовують технологій.

P: Що я можу сказати – це те, що зараз треба, мені здається.

I: Тобто, більш позитивно, думаєте, що це добре чи це якось гірше, не знаю, впливає можливо на людські стосунки чи...

P: Ну є і таке, що і на стосунки впливає, мені кається, що так. Але зараз і ті стосунки підтримувати тільки так можна.

I: Зрозуміла. Добре. А скажіть будь ласка, чи хотіли б Ви почати користуватися, ну от, смартфонами і так навчитися, освоїть?

P: Уже не той вік, дівушка.

I: Да?

P: Да.

I: А взагалі хотілося б? Можливо, якщо Вам трохи раніше це запропонували?

P: Я думаю, лишнім точно не було б.

I: Я вас зрозуміла. Скажіть, а чи правильно я розумію, що тоді, от, як Ви вважаєте, то проблема не в грошах, а скоріше можливо це потрібно вміти, це потрібно приділяти час, навчитись...

P: Ну канешно, ну а як же? Да. Це треба час, це треба розібратись, допомога... канешно.

I: Я вас зрозуміла, добре. Тоді в принципі у мене більше питань немає. Я Вам дуже дякую за інтерв'ю, за те, що погодилися дати відповіді.